

דתישבו

פרשת ראה, תשע"ז, מספר 1233

אָבן שְׁתִּיָּה. בֵּית הַבְּחִירָה אפרים חזן

במקורות, ולכן השימוש בהם יוצר קשר למקורות וזיקה אליהם, ומכוון לרוח הכתוב ולמטען ההקשרים שלו.¹ יתרון נוסף יש לכינוי. הוא מאפשר לפייטן לכוון את השם המתאים לעניין הנדון. לענייננו מתאים ביותר להציג כאן פיוט מסדר ההושענות במנהגי אשכנז, שכל כולו בנוי על כינויים לבית המקדש:

הוֹשֵׁעַ נָא:

אָבן שְׁתִּיָּה. בֵּית הַבְּחִירָה. גֶּרֶן אֶרְנָן.
דְּבִיר הַמְצָנֵעַ. הַר הַמּוֹרֶה. וְהַר יִרְאֶה.
זָבֵל תִּפְאָרְתְּךָ. חֲנָה דָּוִד. טוֹב הַלְּבָנוֹן.
יָפֵה נוֹף מְשׁוֹשׁ כְּלֵהָאֶרֶץ. כְּלִילַת יָפִי.
לֵינֵת הַחֶדֶק. מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ. נוֹה שְׂאֵנָן.
סַפַּת שְׁלֵם. עֲלִית שְׁבֻטִים. פְּנַת יְקָרְתָּ.
צִיּוֹן הַמְצַיֶּנֶת. קֶדֶשׁ הַקְּדָשִׁים. רְצוֹף אֶהְבֶּה.
שְׂכִינַת כְּבוֹדְךָ. הוֹשֵׁעַ נָא:
תֵּל תְּלַפְיֹת. הוֹשֵׁעַ נָא.

הושע נא: על פי משנה סוכה ד, ה. משום החזרות הרבות והתכופות נתקצר הצירוף "הושיעה נא" ל"הושענא".

פיוטי ההושענות האנונימיים הוגדרו בידי י' היינימן² כ"דפוסי פיוט מיסודו של בית המקדש". הפיוט שלפנינו מתאים לרוב המאפיינים שמנה היינימן בפיוטי ההושענות הקדומות, וכן לתבנית הקבועה לפיוטים הקדומים, זו "תבנית הליטאניה", דהיינו תבנית קצרה ופשוטה של אמירות קצרות ותכופות, שלאחר כל אמירה בא מענה קבוע מפי הקהל. כך בפיוטנו: לאחר כל אמירה "הושע נא" + אחד הכינויים לבית המקדש, עונה הקהל כולו "הושע נא". זו תבנית המתאימה לאופיין הציבורי של ההושענות, ומעצבת אותן כשירים לתהלכה של ההקפות. עם זה היינימן מצייין, כי בפיוטים "מדפוס בית המקדש" (כגון הפיוט "הושענא למען אמיתך הושע נא, למען בריתך הושע נא") אין רמזים או כינויים, כפי שמצויים בפיוט. לעומת זאת, פיוטנו בנוי כולו על כינויים חוזרים ונשנים באקרוסטיכון אלפביתי, כלומר עשרים ושניים

שש עשרה פעמים מופיע בפרשתנו הצירוף "המקום/במקום אשר יבחר ה'", מלבד הופעתו בפרשות הסמוכות לפרשתנו. הדגשה מיוחדת זו על "המקום" לעבודת ה' מחברת את הבוחר במקום למקום הנבחר, כפי שעולה ממדרש בראשית רבה (סח, ט) בתחילת פרשת "ויצא":

"ויפגע במקום" (בר' כח:א), ר' הונא בשם ר' אמי אמר: מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו "מקום"? שהוא מקומו של עולם, ואין עולמו מקומו, מן מה דכתיב "הנה מקום אתי" (שמ' לג:כא), הוי, הקדוש ברוך הוא מקומו של עולם, ואין עולמו מקומו. אמר רבי יצחק: כתיב "מְעַנֶּה אֱלֹהֵי קְדָם" (דב' לג:כז), אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולמו ואם עולמו מעונו, מן מה דכתיב "ה' מְעוֹן אֶתָּה" (תה' צ:א), הוי הקדוש ברוך הוא מעונו של עולמו, ואין עולמו מעונו.

הנה כי כן, המילה "מקום" מציינת אתר בעולמו של הקב"ה, מקום המקדש, מקומו של הא-ל (כגון מל"א ח:ל), ובה בעת מציינת את הקב"ה בכבודו ובעצמו. תהליך דומה פעל על המילה "מעון": הקב"ה הוא מעונו של עולם (תה' צ:א). המילה "מעון" מציינת את הרקיע החמישי (חגיגה יב ע"ב) כמקומו של הקב"ה, כפי שאנו מבקשים מהקב"ה: "הִשְׁקִיפָה מְעוֹן קְדֻשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם (דב' כו:טו). מכאן מתגלגלת המשמעות אל מקום המקדש: "וַיְהִי בְשָׁלֹם סִפּוֹ וּמְעוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן" (תה' עו:ג). "הַמְּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר" האנונימי מפרשתנו, זוכה בפסוק האחרון לארבעה שמות וכינויים: שניים להיקף הרחב, לירושלים, ושניים לציון בית המקדש עצמו.

מכאן ואילך זוכה המקדש לכינויים רבים עד מאוד, משל לבן אהוב שהוריו מעניקים לו שמות חיבה וכינויי אהבה רבים. כך במקרא וכן בחז"ל, אך בעיקר בולט הדבר בפיוט לדורותיו, הבונה את כינויו על פי כל המקורות שקדמו לו, ודרך מקורות אלה הוא גם מחדש ומוסיף כינויים משלו.

השימוש בכינויים הוא אחד מתכונות היסוד של הפיוט, ועיקרון פואטי מרכזי שלו. שמות פרטיים כמעט שאינם נזכרים בפיוט, ותמורתם באים הכינויים. אלה מאפשרים לפייטן יצירתיות, ומעניקים לפיוט חיות, ציוריות, ססגוניות וייחוד. שכן, בניגוד לשם הפרטי, שלא-אחת הוא קבוע וסתמי, אוצר הכינוי בתוכו מטען ריגושי רב. זאת ועוד, רבים מן הכינויים נבנו על יסודות ביטויים

¹ א' מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, מהדורה שנייה, ירושלים תשל"ז, עמ' 62-70; ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 104-107.

² י' היינימן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ו, עמ' 88-98.

* אפרים חזן, פרופסור אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל ובמחלקה ללשון העברית, חבר האקדמיה ללשון העברית.

והמעשרות: "וְשִׁמְתָּ בְטָנָא וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֶׁכֶן שְׁמוֹ שָׁם" (דב' כו:ב). הנה כי כן, המקום שבחר ה' הוא בית הבחירה. השם "בית הבחירה" נזכר בתוספתא, וכאן נוכל לחבר את הכינוי להקשר: "ר' יהודה אומ' שלש מצוות נצטוו ישראל בביאתן לארץ: נצטוו למנות להן מלך ולבנות להן בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק". הייעוד "המקום אשר יבחר", החוזר ונשנה בספר דברים לקראת הכניסה לארץ, ראוי שיתממש מיד עם "ביאתן לארץ". עוד מאה ושבעים מופעים של הכינוי מצויים במקורות התלמודיים והמדרשיים, ובחלק גדול מהם ההקשר מתחבר אל השם, והשימוש בכינוי "בית הבחירה" מקבל משמעות. נראה כי זה היה המניע של הרמב"ם לקרוא להלכות העוסקות בבית המקדש בשם "הלכות בית הבחירה". כינוי זה הפך להיות שם נרדף לבית המקדש.

כינוי אחר המחבר אותנו לדברי ההקדמה הוא הכינוי "סוכת שלם", העולה מן הפסוק שהובא לעיל: "וַיְהִי בְשָׁלֹם סָכוּ וּמְעוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן". הפייטן ציין את "סוכו" במילה "סוכה", וצירפה לכינויה של ירושלים "שלם". כך נתקבל הצירוף כפי שהוא. צירוף זה מהדהד את לשון החתימה של ברכת "השכיבנו" לליל שבת, שבנוסח ארץ ישראל הקדום הוא נוסח הברכה בכל יום: "בקרית שמע: פורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים" (ירושלמי, ברכות פ"ד ה"ה), והרי פייטנו התפלל בנוסח זה. כינוי זה מתחבר יפה גם לכלל ענייני דיומא של חג הסוכות, שבו עם ישראל חוסה בצל כנפיו של מקום.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

כינויים ורמזים לבית המקדש, כינויים המשקפים רמה פואטית גבוהה. מכאן, אפשרות סבירה היא, כפי שהעלה גולדשמידט, כי פיוט זה יצא מתחת ידיו של רבי אלעזר בירבי קיליר.³ הקלירי בחר לכתוב פיוט זה במתכונת פיוטי ההושענות הקדמונים, שקנתה קביעות ומסורת, וקודשה בידי הפייטנים המאוחרים.⁴ כאן יודגש, כמובן, התחכום הפואטי בשימוש בכינויים הבנויים בצירופים של שתי מילים, המעמידים סמיכות או שם ותואר וכן את הבקשה העולה מהם 'להושעת' בית המקדש. פיוטי ההושענות זכו לפירושים רבים, נציין בעיקר את ביאוריהם של ד' גולדשמידט וי' פרנקל במהדורתם למחזור סוכות.

הכינויים בפיוטנו נבנים בכמה אופנים: 1. לשון הפסוקים כפי שהם, ובראשם הכינוי "קדש קדשים", המופיע כבר בספור המשכן (שמ' כו:לג). הפייטן מאמץ מן המקרא את תארי ירושלים ושבחיה, ובונה מתוכם כינויים לבית המקדש. בחלק מן המקרים העברה מעין זו יש לה יסוד בספרות חז"ל, כגון "יפה נוף משוש כל הארץ" הלקוח מתהלים מח:ג, שכולו פרק המנון לירושלים.⁵ 2. התכת פסוק לצירוף לשוני, כגון "לינת צדק", על פי יש' א:כא "צדק ילין בה"; "עלית השבטים", על פי תה' קכב:ד "ששם עלו שבטים שבטי יה". 3. צירוף העולה מסיפור מקראי לבניית מזבח, כגון "גִּרְן אֶרֶן", על פי שמ"ב כד:יח ודבה"א כא:טו; "הר המוריה", "והר יראה" על פי "אֶרֶץ הַמִּרְיָה" ו"בְּהַר ה' יִרְאָה" מסיפור העקדה (בר' כב:ב, יד), ובעיקר על פי דבה"ב ג:א. 4. לשון מקרא הנדרשת בידי חז"ל על המקדש, כגון: "טוב הלבנון", על פי גיטין נו ע"ב: "אין לבנון אלא ביהמ"ק, שנאמר: ההר הטוב הזה והלבנון (דב' ג:ה)". 5. ביטוי מחז"ל שאין לו מקור במקרא, כגון: "אבן שתיה", על פי משנה יומא ה, ב: "אבן היתה שם ושתיה היתה נקראת". 6. התכת דרשה לצירוף לשוני, כגון: "ציון המצוינת", על פי ברכות ח ע"א: "הכי אמר רב חסדא: מאי דכתיב אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב - אוהב ה' שערים המצוינים בהלכה". 7. הוספת שם תואר לשם מקראי, כגון: "דביר המוצנע". השם על פי מ"א ו:יט-כא, והתואר הוא תוספת הפייטן על פי העניין. בדומה לזה "זבול תפארתך": השם על פי מ"א ח:יג "בְּנֵה בְּנֵיתִי בֵּית זָבֹל לְךָ", ואף כאן נוסף התואר על פי העניין.

נתבונן בשניים מן הכינויים, המחברים אותנו לדברי הפתיחה במאמר.

הכינוי השני, "בית הבחירה", מופיע כבר במשנה (מעשר שני ה, יב), במעין דרשה על וידוי מעשרות: "שמעתי בקול ה' א-להי, הבאתי לבית הבחירה, עשיתי ככל אשר צויתני, שמחתי ושמחתי בו". ההקשר הזה מצביע בבירור על מקורו של הכינוי: הפסוק המציין את מקום הבאת הביכורים

³ כדברי ד' גולדשמידט (במחזור לסוכות) "לדעת החוקרים הוא (=ר' אלעזר בירבי קיליר) מחברן של כמעט כל ההושענות של מנהג אשכנז (שאינן מסומנות במפורש בשם אחר)".

⁴ ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 254-256.

⁵ דוגמאות נוספות הם הכינויים: "כלילת יופי" - על פי איכה ב:טו; "נוה שאנגן" - על פי יש' לג:כ, ועוד.